

Mitja Hafner-Fink

IDEOLOGIJA IN ZAVEST DRUŽBENIH SLOJEV

MC CK ZKS, Ljubljana 1989, str. 92

Marksistični center pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije je v decembru 1989 izdal knjigo Mitje Hafner-Finka IDEOLOGIJA IN ZAVEST DRUŽBENIH SLOJEV V SLOVENIJI. Rdeča barva platnic knjige ne kriči samo simbolne barve založnika, temveč je tudi krik opomina drugim založnikom in zadnji zapisani krik Ideologije, tik preden je postala samo ena od ideologij. Zakaj prvi, zakaj drugi? Prvi zato, ker je avtor komaj dobrega pol leta pred izidom knjige to isto temo obranil kot magistrsko delo in je zato časovna razdalja med znanstveno verifikacijo raziskovalnega projekta in diseminacijo njegovih rezultatov nepojmljivo kratka; drugi, zadnji krik pa zato, ker gre za analizo predmeta, kjer se Ideologija cefra, kjer legalno nepriznane ideologije pridobivajo na svoji utelesitvi in začenjajo postajati gradbeni elementi novega legalnega ogrodja. Prav tako pa poskuša avtor pri utemeljitvi in analizi predmeta ter pojasnjevanju rezultatov združevati dva elementa družbene strukture, ki imata povsem različno gostoto; na eni strani je to trdi element – družbeni sloji, z vsemi svojimi določnicami, predvsem pa s svojimi temelji, ki jih sestavljata poklicni in izobrazbeni status ter na drugi strani težje ulovljivi element, ki je kljub svojim legislativnim elaboracijam fluiden – ideologija. Eden od recenzentov knjige, profesor zagrebškega Vseučilišča, dr. Duško Sekulić, celo trdi, da »zasluži knjiga pozornost širše javnosti tako zaradi metodološke konsistentnosti kakor tudi zaradi rezultatov. Celo več, na področju socialne stratifikacije pomeni korak naprej glede na dosedaj objavljene (kurziv M. N.) raziskave, kjer je posebnega pomena prav pojasnjevanje odnosa med ideološkimi clustri in družbenimi sloji«. In če to trdi nekdo, ki je podpisal toliko člankov s področja socialne stratifikacije kot Duško Sekulić, potem k takšni trditvi ni potrebno prav ničesar več dodajati.

Če privzamemo uvodni del, kjer avtorji navadno uvajajo bralca v namen in skrite ali zakrite skrivnosti svoje raziskovalne radovednosti in početja ter sklepni del, kjer si ti isti še enkrat in dokončno v hamletovski maniri postavi-jo vprašanje o uspešnosti in učinkovitosti svoje raziskovalne avanture, kot dva samoumevna dela vsake knjige, potem je dovolj, če se usmerimo samo na tri osrednja poglavja.

V prvem od teh osrednjih poglavij avtor opredeljuje sam pojem ideologije in se poskuša tudi dokopati do njene definicije. Da pa bi se dokopal do definicije pojma ideologije, katera ne bi prenesla le zapisa na papir, temveč bi bila tudi operacionalno učinkovita – kajti ne smemo pozabiti, da je avtorjev osnovni raziskovalni namen vendar le pojasniti ideološke clustre različnih družbenih slojev in tega ni mogoče storiti brez temeljitega »kopanja«, obdelovanja podatkov z različnimi statističnimi metodami – polaga avtor sebi in bralcem kamne o funkciji ideologije, o ideologiji kot procesu in o problemu zavesti. Z zadnjim kamnom nas nagradi s precej zapleteno definicijo ideologije, vendar pa se pokaže, da je operacionalno uporabna, kajti definira jo s pojmi, ki predstavljajo realitete, ki so našemu spoznavnemu interesu dostopni z raziskovalnimi tehnikami in instrumenti. Če ne bi bilo tako, potem si avtor kot empirični sociolog z njo ne bi mogel prav nič pomagati. Torej ideologijo operacionalno definira kot proces, ki predstavlja povezanost (družbene) za-

vesti posameznikov in skupin na eni strani ter materialne družbene prakse na drugi strani. Taka opredelitev prvega elementa definicije zajema interesno pogojenost ideologij – to so različni položaji analiziranih subjektov v družbeni strukturi in njihova različna moč, ki iz tega izhaja; opredelitev drugega pa zajema distribucijo družbene moči in različnih projektov njenega ohranjanja ali spreminjanja.

V drugem, osrednjem poglavju avtor razgradi analitični model in sicer predvsem s pomočjo opredelitve nekaterih elementov družbenega sistema, ki so zanj posebej zanimivi (družbena ureditev, politični subsistem, socialna struktura, aktualna situacija) in ideoloških aparatov (šola politične organizacije, množični mediji, . . . npr.). V tretjem osrednjem poglavju knjige pa avtor analizira empirične podatke, z rezultati katerih naj bi pojasnil različne ideološke zavesti posameznih družbenih slojev. Ker so v tem poglavju v največji meri le navzoči njegovi inovativni prijemi in prispevki, je dobro opomniti, kaj je mogoče v njem prebrati.

Kot avtor sam poudarja in izpostavlja, se je (bo) z analizo empiričnega gradiva lotil problema ideološke konstitucije družbenih skupin, kar na ravni preverjanja hipoteze pomeni ugotavljanje, ali ideologija oblikuje družbene sloje v realne družbene skupine, ki delujejo kot zavestni in (relativno) homogeni družbeni subjekti. Torej, če hoče avtor preveriti svojo hipotezo, mora odgovoriti na dve vprašanji: prvo, kakšne značilnosti, določnice določajo posamezne družbene sloje, ki jih je mogoče empirično razpoznati v slovenski družbi in kakšno (ideološko) zavest izpričujejo ti sloji.

Družbene sloje je avtor ugotavljal na dva načina: z apriorno klasifikacijo, kjer je prevladovalo merilo funkcionalne diferenciacije, in s sintetično klasifikacijo, kjer je posameznikova umestitev v določen sloj kombinacija njegovih položajev vzdolž različnih dimenzij socialne strukture in od katerih so najbolj pomembne tiste, ki določajo njegov materialni, profesionalni in izobrazbeni status ter politično moč. Ideološke določnice posameznikove zavesti pa je opredelil z naslednjimi komponentami: z ideološko deskripcijo sistema kot afirmativne strukturalno-sistemske komponente, z normativno-razvojno komponento, s funkcionalno sistemsko komponento in s komponento ideološke ortodoksности. Iz analize strukture družbenih slojev in ideoloških clustrov je avtor ugotovil, da še zdaleč ne moremo govoriti o ujemanju družbenih slojev s posameznimi ideološkimi clustri in obratno, da posamezni družbeni sloji nimajo homogene ideološke zavesti. Kako pojasniti ta paradoks, če naj bi bili družbeni sloji »kaj več« kot le presek različnih položajev na družbeno relevantnih hierarhijah? Avtor sam pojasnjuje ta (nepričakovani?) obrat z naslednjo utemeljitvijo in sicer, da ideološka zavest (tako analiziranih) družbenih slojev ni le rezultat družbenega in sploh eksistenčnega položaja posameznikov in skupin, temveč je bolj verjetno odločilen še kakšen drug vpliv. Vsekakor pa je neizpodbitno, da zavest posameznih družbenih slojev ni le odraz (četudi sintetično merjenih) položajev posameznikov na relevantnih družbenih dimenzijah razlikovanja.

Toda vsaka zgodba bi ostala (in postala) nezanimiva, če se izza zavese temeljito preverjenih podatkov ne bi priplazil kakšen »toda«. Ali sta rezultat analiz, ki jih je avtor skrbno opravil, in ponujena pojasnitev paradoksa res paradokсна, ali pa imamo opraviti s sklopom komponent, ki jih je mogoče preložiti, prerazporediti in vključiti »verjetne odločilne vplive drugih dejavnikov«? Poskusimo najprej postaviti pod vprašaj neproblematičnost opredelitve družbenega sloja. Iz avtorjeve opredelitve tovrstne družbene agregacije sledi, da so za njego opredelitev odločilne prav »razredne« določnice (»razred« v nemarksističnem pomenu): profesionalni in izobrazbeni status,

materialni standard in položaj v hierarhiji politične (družbene?!) moči. Če pa pojmujeemo družbeni sloj kot družbeno agregacijo, ki jo določa tudi (in morda predvsem) kulturalno ozadje (religija, etnična pripadnost, ...), kot tisto zadnje civilizacijsko pribežališče (Karady), ki ohranja pradaavno različnost različnih grupacij kljub prevladovanju funkcionalne diferenciacije kot določnice moderniziranosti, ter življenjski stil in način življenja kot košček posebnosti in originalnosti v vedno bolj podobnem svetu, potem moramo avtorju oporekati in mu priporočati zamenjavo osrednjega termina: »razred« namesto »sloj«. Vztrajanje pri »sloju« predpostavlja namreč pomembno informacijsko dopolnjen instrumentarij in vključitev še kakšnih, povsem drugačnih analiz. Prav tako pa tudi ni skrivnost, da predlagana dopolnitev instrumentarija in analitska aparaturna nista mogoči v tipu raziskav, s katerimi se navadno raziskuje družbena stratificiranost in mobilnost, temveč bi bilo verjetno potrebno uporabiti povsem drugačen raziskovalni pristop, predvsem za odkrivanje povezanosti kulturalnega ozadja in generacijske mobilnosti posameznika. In verjetno je analiza genealogij posameznikov, kot predlaga Victor Karady, le eden od mogočih in uporabljivih načinov.

Drugi pomislek je pravzaprav razmislek v okviru avtorjeve utemeljitve o neprekrivanju (specifičnih) ideoloških zavesti in posameznega družbenega »sloja« (razreda). Kaj, če ima to neprekrivanje kaj opraviti s tem, kar češki sociolog Petr Mateju imenuje de-stratifikacija? Kaj je to de-stratifikacija? Če sledimo omenjenemu analitiku, potem bi ta pojav lahko opredelili kot razrušenje principov stratifikacije, ki so vzpostavljale in ohranjale družbeno strukturo sodobnih socialističnih družbenih sistemov v njihovem pred-socialističnem obdobju.

Ta princip pa je bolj smotrno opredeliti v njihovi ukinitveni različici: etatizacija privatne lastnine, prividna demokratizacija dostopov v izobraževalni sistem, ki je po eni strani sposobnostim nesorazmerno povečala izobraževalne aspiracije in s tem po drugi strani znižala kvaliteto rezultatov izobraževalnega procesa (izobraževanje kot temeljni kanal družbene mobilnosti) ter odločilna pomembnost politične kariere za družbeno mobilnost. Če sledimo opredelitvi družbenega sloja iz prejšnjega odstavka, potem bi lahko sklenili, da so se prav zaradi delovanja »socialističnih« regulacijskih mehanizmov »predsocialistični« družbeni sloji več ali manj razgradili, razrušili; da za novo, predvsem na osnovi izobrazbenega statusa konstruirane družbene razrede res ni mogoče ugotoviti vsaj relativne homogene ideološke zavesti. Tudi zato ne, ker je vsaj za jugoslovanske višje izobrazbene ešalone dokazana visoka stopnja samorekrutacije in prav tako dokaj razpršena rekrutacija iz drugih izobrazbenih ešalonov (Sekulić, Lazić, Pešec). Torej imajo ti razredi kaj malo možnosti, da bi si zgradili relativno homogeno (ideološko) zavest. Če se ne bodo spet razgrajevali in pregrajevali ter ponovno sestavljali na osnovi »pred-socialističnih« ozadij in resentmentov, potem se utegne zgoditi, da si bodo na osnovi sodobne strukturacije čez desetletja res morda oblikovali relativno homogeno zavest. Če pa bodo prevladali resentimenti, potem je analiza, ki jo je opravil Mitja Hafner-Fink zapis nekega preseka, ki ne sme manjkati v zgodovinskih zabeležkah.

Mojca Novak